

УДК 330(336.7)

Ірина Д'яконова

ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В ДОСЛІДЖЕННІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

В статті подається критичний аналіз методологій системного підходу, визначаються ті його аспекти, що належать до вивчення банківської системи, а також досліджується взаємозв'язок банківської системи з іншими елементами економічної системи.

Актуальність дослідження. Правилком сучасного наукового пошуку став розгляд об'єктів і процесів як систем, тобто у всій сукупності їх компонентів, зв'язків і відносин, включаючи відносини з навколишнім середовищем. Необхідність розгляду системної методології викликана, по-перше, тим, що в межах системних досліджень дотепер не вироблено загальноприйнятої думки з багатьох методологічно важливих питань і, по-друге, невизначеністю багатьох базових понять, включаючи поняття системи. Саме це і спонукає звернутися до критичного розгляду основних понять системних досліджень, а також вивчення можливості застосування комплексного системного підходу до розгляду банківської системи.

Аналіз літературних джерел. Визначними науковцями ХХ століття, що займалися вивченням систем та системних підходів щодо вивчення суспільних та економічних процесів, є Л. фон Бергаланфі [1], В.П. Кузьмін [7], І. Пригожин, У.Р. Ешбі, М. Тоди, Е. Шуфорд [10], І.М. Верещагин, Н.Г. Белопольський [11], С.Л. Оптнер.

В свою чергу, поняття та особливості функціонування банківських систем глибоко та змістовно вивчалися у працях таких вітчизняних та закордонних авторів: М.І. Савлук [17], О.І. Лаврушин [18], Л.М. Стрельбицька і М.П. Стрельбицький [19], В. С. Стельмах [20, 23], А.М. Котляров та ін.

Однак, на наш погляд, у сучасній науково-практичній літературі бракує досліджень щодо оцінки системності в дослідженні банківської системи. Натомість у науковій літературі перевага віддається вивченню суті банків, їх ролі в економіці, їх функціям, а також завданням банківської системи. Проте сутності банківської системи, вивченню факторів, що впливають на її ефективне функціонування, приділена незначна увага.

Мета статті. Метою цієї праці є критичний аналіз методологій системного підходу у вивченні банківської системи, а також її взаємозв'язок з іншими елементами економічної системи.

Основний матеріал. Системні дослідження є сукупністю наукових і технічних теорій, концепцій і методів, де об'єкт дослідження або моделювання розглядається як система [1, с. 17; 2, с. 50; 3, с. 72–73; 4, с. 13; 5, с. 12].

Загальна теорія систем спирається на два базових принципи: системності і ізоморфізму [6, с. 1072], [7, с. 16]. Принцип системності і принцип ізоморфізму

© Д'яконова І.І., 2007

підкреслюють наявність загальних системних закономірностей, що не виключає і специфіки структури, функціонування і руху систем різних типів. Загальні закономірності і намагається розкрити загальна теорія систем, тоді як аналізом загального і особливого в конкретних системах займаються інші галузі науки. Таким чином, метою загальної теорії систем є пошук принципів, загальних для різних об'єктів, на основі встановленого емпіричними дослідженнями ізоморфізму структури об'єктів, а також їх функціонування і руху.

Системний аналіз у вузькому розумінні є методологією прийняття рішень, а в широкому – синтез методології загальної теорії систем, системного підходу і системних методів обґрунтування та прийняття рішень.

Головною категорією системних досліджень у цілому і системного аналізу зокрема є поняття «системи». Єдиної точки зору серед фахівців у сфері системних досліджень з приводу визначення поняття «система» немає, навпаки, спостерігається розбіжність думок за практично повної відсутності потреби визначити основні вимоги, що ставляться до цього поняття.

Слід зазначити, що поняття «система» походить від грецького – *systema* – ціле, складене з частин; з'єднань. Адже багато елементів перебувають у взаємовідносинах одне з одним і тим самим створюють цілісність, єдність.

З цієї формули випливає, що самоорганізація включає управління і необхідні для цього в системах структурні і функціональні елементи [8, 9]. Все різноманіття підходів до визначення поняття «система» (їх відомо більше сорока [2]) можна поділити на такі групи.

Першу групу складають визначення системи як обраної дослідником будь-якої сукупності змінних, властивостей або суті (У.Р. Ешбі, М. Тоди і Е. Шуфорда [2, 10]). Якщо дотримуватись подібної логіки, то системою можуть виявитися два будь-яких довільно обраних об'єкти, що мають насправді настільки слабкі взаємозв'язки, що вони або не можуть бути виявлені спостерігачем, або ними можна нехтувати.

Другу групу складають визначення системи, що пов'язують її з цілеспрямованою активністю (І.М. Верещагин [8], Н.Г. Белопольський [11, с. 19]). Якщо маються на увазі тільки штучні системи, залишається незрозумілим, чому з поля зору випали природні. Якщо ж, як у другому визначенні, розглядаються обидва типи систем, то для природних об'єктів потрібно визнати існування суб'єкта, який визначає мету функціонування системи, що виходить за рамки наукового дослідження, принаймні у сучасних умовах. Отже, ні перша, ні друга група визначень не дають адекватного розуміння системи.

Третя група ґрунтується на розумінні системи як безлічі елементів, пов'язаних між собою [2, с. 97; 8, 12]. У цьому випадку постає питання, чи можна визначити що-небудь через поняття множини, що не має визначення і вводиться для кожного конкретного випадку?

Четверту групу складають найзагальніші визначення системи як комплексу елементів, що перебувають у взаємодії. У цьому випадку може виникнути враження, що будь-які об'єкти, навіть ті, що слабо взаємодіють, можуть бути віднесені до категорії «система» і розглянуті з системних позицій.

Основним системоутворювальним чинником системи є її функція. Єдиної думки з приводу того, що є функція, не склалося. Аналіз наукової літератури дає змогу виділити чотири основні групи поглядів на природу і походження функції системи.

Дослідники першої групи вважають, що функція системи полягає в переробці вхідів у виходи [13]. Друга точка зору близька до першої і розглядає функцію в

збереженні системи, підтримці її структури і впорядкованості, тобто це означає, що система повинна існувати для того, щоб існувати.

Третя група дослідників ототожнює функцію і функціонування системи, визначаючи першу як спосіб або засоби досягнення мети, як дії, що здійснюються для цього, проте можливе існування нецільових систем, що здійснюють функціонування, а отже, і мають функцію.

І нарешті, четверта група функцію розглядає як значення існування, призначення, необхідність системи. Саме цю точку зору і слід визнати за найближчу до істини, бо, за визначенням, функція відображає призначення системи, що виключає і суперечки з приводу походження системи.

Функція задається системі ззовні і показує, яку роль ця система виконує відносно загальної системи, в яку вона входить поряд з іншими системами, що, у свою чергу, є для неї середовищем.

Саме те, що функція визначає структуру, функціонування і розвиток системи, дає підставу говорити про неї як про головний системоутворювальний чинник.

Крім функції система може мати мету. Мета – це «бажаний» стан її виходів, тобто деяке значення або підмножина значень функцій системи [8, 14]. Мета може бути заданою як ззовні, так і поставлена системою самостійно; у останньому випадку мета виражатиме внутрішні потреби системи. Тому всупереч погляду, що склався як в економічній літературі, так і в дослідженнях із системного аналізу цілі підсистеми, якщо вона, у свою чергу, є самокерованою цілеспрямованою системою, не можуть (і не повинні) підпорядковуватися цілям системи, в яку вона входить, через початкову відмінність потреб. Їх цілі не повинні суперечити одна одній. Щоб досягти мети, система має перебувати в області досяжності, що означає, що параметри як самої системи, так і її середовища мають досягти певних значень.

Важливе значення має питання про співвідношення функції і мети системи, особливо для цілеспрямованих соціальних систем, тим більше, що нерідко мета і функція або ототожнюються, або функцію вважають підпорядкованою меті. За визначенням, функція відображає призначення системи, її роль у середовищі і є об'єктивно обумовленим середовищем; мета, навпаки, виражає внутрішні потреби системи, що має внутрішній блок управління, отже, про ототожнення мети і функції або підпорядкування одного іншому мова йти не може. Можна стверджувати лише, що кожна з них може перешкоджати здійсненню іншої або не перешкоджати. При цьому ключова роль належить функції, оскільки саме від неї залежить можливість самого існування системи: якщо функція не виконується, вплив середовища може бути для системи руйнівним, тоді як зворотне правильне не завжди – якщо система виконує свою функцію, то недосягнення (або досягнення) мети, як правило, не є безпосередньою загрозою руйнування. Зрозуміло, що мета впливає як на структуру, так і на поведінку системи і разом з функцією має бути визнана системоутворювальним чинником, але за вирішальної ролі функції.

З урахуванням вищевикладеного систему можна зобразити у вигляді схеми таким чином (рис. 1).

Будь-яка система має певний склад. Компоненти системи можна умовно поділити на підсистеми і елементи. Вивчення складу системи має особливе значення при визначенні властивостей системи на основі аналізу властивостей її елементів, що фактично є одним із актуальних і універсальних завдань сучасної науки [15]. Як правило, при цьому необхідно враховувати «кооперативний ефект» – виникнення при взаємодії компонентів системи їх нових якостей і властивостей.

ІНШІ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ

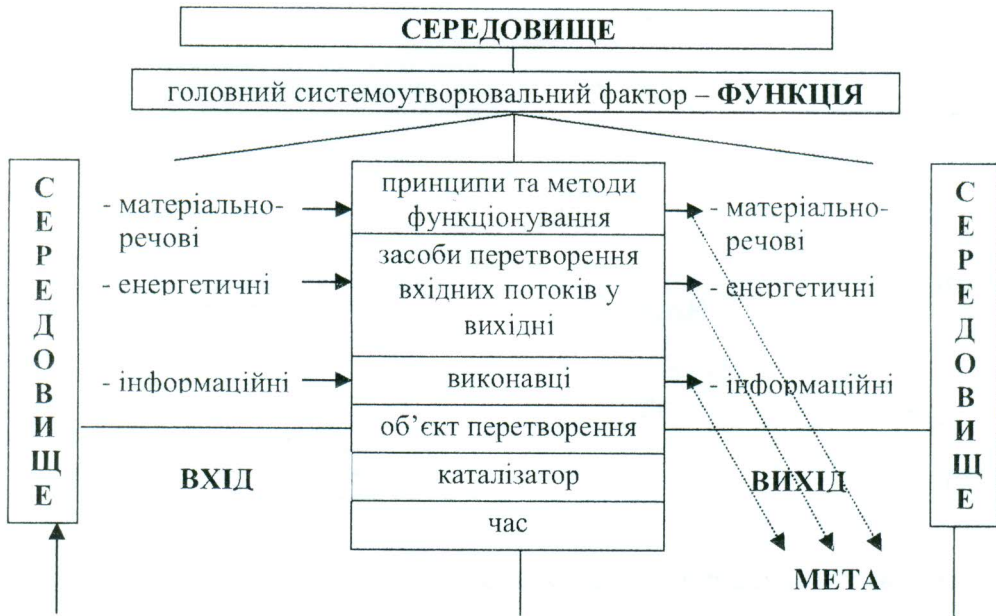

Рис. 1. Схеми побудови системи

Компоненти системи не існують незалежно, а мають один з одним певні зв'язки. Загальне визначення поняття «зв'язок» передбачає використання терміну «відношення», що є не зовсім коректним через невизначеність, розпливчастість його значення, а також унаслідок того, що він не відображає найважливішої системної властивості – цілісності. Це дає підставу підтримати іншу точку зору, згідно з якою зв'язок передбачає наявність рішень між компонентами системи, що здійснюють взаємодію між іншими компонентами, а також між системою у цілому і середовищем. Види зв'язків системи можна подати таким чином (рис. 2).

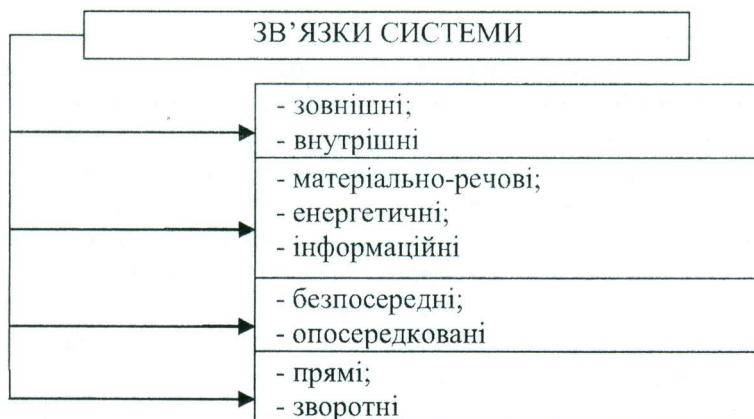

Рис. 2. Види зв'язків системи

Зв'язки перетворюють систему з простого набору компонентів в єдине ціле і разом з компонентами визначають стан і структуру (рис. 3) системи, як правило, при визначальному впливі функції.

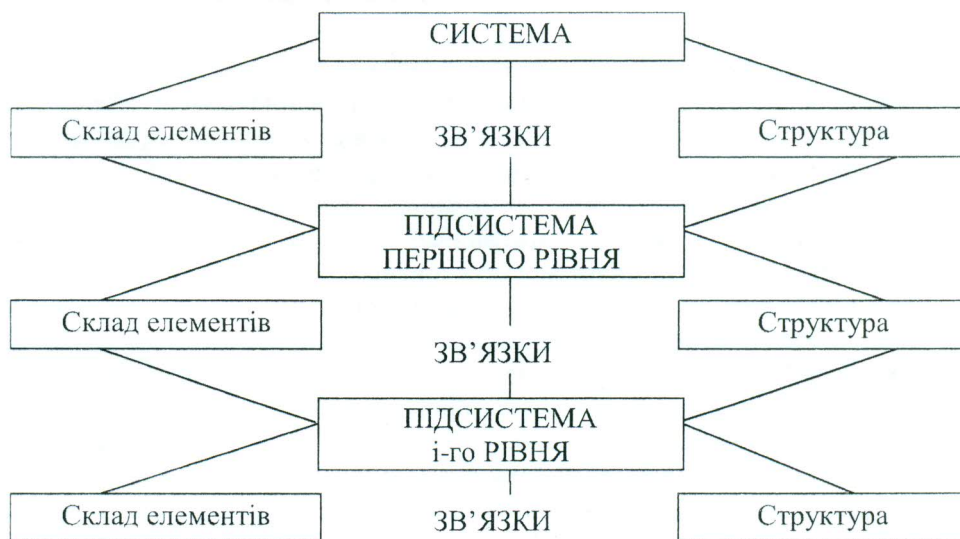

Рис. 3. Місце зв'язків у функціонування системи

Структуру системи можна визначити як сукупність компонентів і внутрішніх зв'язків системи. Іноді її визначають як сукупність елементів і зв'язків або відношень, але щоб дійсно пізнати структуру системи, слід провести послідовну її декомпозицію, тобто виділити в ній підсистеми всіх рівнів, доступних аналізу, і її елементи, які, відповідно до завдань дослідження, не поділяються на складові. Через властивість ієрархічності структура системи може бути подана через структуру її частин – від підсистем до елементів.

Одне з центральних місць в економіці будь-якої країни належить банківській системі. Розгляд різних визначень з системних позицій показує, що певна група фахівців визначає банківську систему через склад, не враховуючи зв'язків; друга, навпаки, абстрагується від складу; а четверта група зв'язує банківську систему лише з процесами трансформації. Дати точне визначення поняття «банківська система» достатньо складно, тому підходи різних дослідників залежать в основному від прийнятого ними рівня абстракції.

При розгляді банківської системи як об'єкта дослідження її необхідно розглядати в процесі розвитку, що визначається безліччю умов і чинників зовнішнього і внутрішнього характеру. Іншими словами, розвиток банківської системи зумовлений комплексом процесів, що відбуваються у зовнішньому середовищі, і комплексом процесів у самій банківській системі та середовищі, яке її оточує. Названі процеси проходять об'єктивно, оскільки ґрунтуються на економічних законах розвитку; більш того, вони незалежні від волі конкретних суб'єктів. Такий підхід дає змогу вилучити систему з навколишнього середовища і проводити її аналіз на основі вхідної та вихідної інформації й аналізувати структуру.

У міжнародній практиці найбільш поширеною є думка про те, що банківська система – це сукупність банківських і небанківських фінансових установ, що виконують окремі банківські операції. Але і там існують різні точки зору на це питання, наприклад, німецькі автори зазначають, що банківська система – це сукупність універсальних і спеціалізованих банків та емісійного банку [16].

Якщо оцінити визначення банківської системи М.І. Савлука [17], О.І. Лаврушина [18], Л.М. Стрельбицька і М.П. Стрельбицький [19], В.С. Стельмах [20], всі вони не характеризують діяльність банківської системи як складової кредитної системи. Проте метою функціонування банківської системи як сукупності всіх банків країни, які взаємодіють між собою, дотримуючись встановлених норм і правил ведення банківської справи, є, перш за все, забезпечення ефективного грошово-кредитного регулювання економіки, кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту, а також стабільної діяльності банківських установ [21]. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність розгляду законів функціонування кредитної системи у цілому, а банківської системи як її складової. Діяльність банківської системи як підсистеми національної економіки підпорядкована цілям економічної політики держави і полягає у стимулюванні оптимальних темпів господарського розвитку шляхом надання економіці специфічного товару – грошей. У контексті такого підходу заслуговує на увагу визначення банківської системи, наведене А.М. Морозом, який вважає, що «банківська система – сукупність різноманітних видів банків та банківських установ у їх взаємозв'язку, складова частина кредитної системи» [22].

Банківська система має як загальносистемні, так і особливі властивості. До загальносистемних властивостей можна віднести цілісність, ієрархічність і інтегративність [23].

Цілісність виявляється у тому, що зміна структури, зв'язків і поведінки будь-якого економічного суб'єкта діє на всі інші економічні суб'єкти і змінює систему в цілому. Правильним є і зворотнє: будь-яка зміна банківської системи викликає перетворення структури, зв'язків і поведінки економічних суб'єктів.

Ієрархічність системи означає, що вона віднесена підсистемою до системи вищого порядку – кредитної системи, економічної системи, а кожен її компонент також є системою.

Інтегративність банківської системи полягає у тому, що вона має власні характеристики, які відсутні у її складових елементів. Тому перенесення на банківську систему властивостей окремого банку означає заперечення її соціального характеру. Специфічні властивості банківської системи виникають у процесі кооперації її підсистем (банків).

Підсумовуючи вищезазначене, можна побудувати загальну схему банківської системи (рис. 4).

Особливими властивостями банківської системи є:

- її підсистеми мають нечіткі межі: один і той самий економічний суб'єкт може одночасно брати участь у різних процесах самоорганізації економіки, може бути елементом системи, що самоорганізовується, і навколишнього середовища одночасно;
- самоорганізація банківської системи виникає з кооперації не тільки економічних суб'єктів нижчого рівня один з одним, а й з економічними інститутами, а також кооперації інститутів між собою;
- банківська система є динамічною системою;
- банківська система – стохастична система, що не підлягає точному і детальному прогнозу.

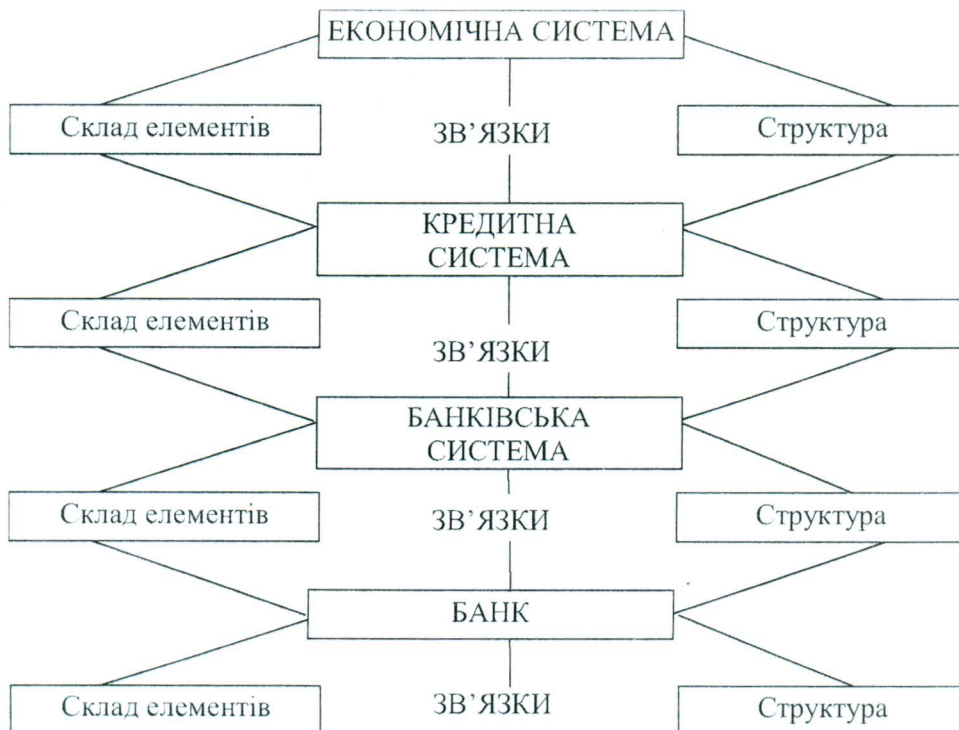

Рис. 4. Місце банківської системи в економічній системі

Таким чином, банківську систему слід визначити як складову економічної та кредитної систем, а по своїй суті складну самоорганізаційну систему, яка складалась під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників протягом тривалого часового періоду і є цілісною сукупністю установ, що здійснюють банківську діяльність і виконують функцію внутрішнього управління ними.

Висновки. На наш погляд, поняття «система» має відображати, по-перше, морфологічну, функціональну й інформаційну єдність доступних вивченню об'єктів, процесів і явищ, по-друге, єдність законів їх руху. Тільки при відповідності визначення поняття «система» цим вимогам системний аналіз може виконувати свої евристичні функції по відношенню до спеціальних галузей знання. Якщо системний аналіз претендує на роль загальнонаукової методології, то поняття «система» має бути універсальним, відображати загальність системних властивостей і закономірностей. Тому навряд можна погодитися з тією точкою зору, що більш-менш повне визначення системи може бути дане виключно по відношенню до якого-небудь з її типів, що вивчається тією або іншою галуззю знання. При використанні загальнонаукової методології, зокрема системного аналізу, вони мають концентруватися на дослідженні відбитку загального в особливому, а не розглядати особливе саме по собі, у відриві від цілого і закономірностей його становлення і руху. Тобто дослідження в конкретній галузі мають спиратися на загальне поняття системи, що не виключає необхідності визначення того особливого типу систем, який цією галуззю знання вивчається.

Отже, на наш погляд, поняття «система» об'єднує багато елементів, що перебувають у взаємодії і зв'язках одне з одним і створюють певну цілісність та єдність.

У свою чергу, банківська система належить до складних систем, що поєднують в собі ознаки детермінованих та ймовірнісних систем. Це система активного цілеспрямованого типу.

У прикладному сенсі банківська система є складовою економічної та кредитної систем, яка складалась під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників протягом тривалого часового періоду і є цілісною сукупністю установ, що здійснюють банківську діяльність і виконують функцію внутрішнього управління ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Система. Симметрия. Гармония / Под ред. В.С. Тюхтина, Ю.А. Урманцева. – М.: Мысль, 1988. – 315 с.
2. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
3. Садовский В.Н. Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ. – М.: Наука, 1974. – 279 с.
4. Гвишиани Д.М. Теоретико-методологические основания системных исследований и разработка проблем глобального развития // Системные исследования: Методологические проблемы: Ежегодник. – Вып. 14/1982. – 400 с.
5. Laszlo E. Systems Philosophy: Towards a New Paradigm of Contemporary Thought. – N.Y.: Gordon and Breach, 1972. – 140 p.
6. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – 1599 с.
7. Кузьмин В.П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса. – М.: Наука, 1986. – 400 с.
8. Клир Дж. Системология: Автоматизация решения системных задач: Пер. с англ. – М.: Радио и связь, 1990. – 544 с.
9. Дружинин В.В., Конторов Д.С. Системотехника. – М.: Радио и связь, 1985. – 200 с.
10. Эшби У.Р. Конструкция мозга: Пер. с англ. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1962. – С. 40.
11. Белопольский Н.Г. Основы производственно-хозяйственной энвироники. – М., 1990. – 188 с.
12. Чайковский Ю.В. Элементы эволюционной диатропики. – М.: Наука, 1990. – 272 с.
13. Добкин В.М. Системный анализ в управлении. – М.: Химия, 1984. – С. 13.
14. Ерохина Е.А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход. – Томск: Изд-во Томского университета, 1999. – С. 7.
15. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 352 с.
16. Введение в банковское дело: Учебное пособие / Общая ред. проф. Гюнтера Асхауэра. – М.: Научная книга, 1996. – 640 с.
17. Савлук М.І. Вступ до банківської справи. – Київ: Лібра, 1998. – С. 95.
18. Російська банківська енциклопедія / За ред. О.І. Лаврушина – М.: ЕТА, 1995. – С. 51.
19. Стрельбицька Л.М., Стрельбицький М.П. Основи безпеки банківської системи України та банківської діяльності. – К.: Кондор, 2004. – С. 75-76.
20. Міщенко В.І., Стельмах В.С. Роль Національного банку України в забезпеченні стабільності національної грошової одиниці // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. праць. – Т. 9. — Суми: ВВП "Мрія – 1" Лтд, 2004.
21. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. – 2-е изд. доп. и перераб. – М.: Институт новой экономики, 1997. – 864 с.
22. Банківська енциклопедія / Під ред. д.е.н., проф. А.М. Мороза– К.: ЕЛЬТОН, 1993. – 328 с.
23. Енциклопедія банківської справи України / За ред. В.С. Стельмаха.– Київ: Вид. "Молодь". Видавничий дім "Ін Юре", 2001. – 680 с.

[ ] / . . ' // . – 2007. - . 10. - . 252 - 259.